

שו"ת בענייני חלב נכרים

- א. מדוע מותר לשתות חלב?
- ב. תפקידו של המשגיח במחלבה
- ג. מדוע חלב נכרים אסור?
- ד. איזה חלב ייחשב לחלב נכרים?
- ה. במקום שבוודאי אין בע"ח טמא
- ו. במקום שחלב טמא יקר
- ז. איזה חלב ייחשב חלב ישראל?
- ח. השגחה ומשגיחים; מעמדו של משגיח "יוצא ונכנס"
- ט. מצלמות כחלק ממערך ההשגחה

א. מדוע מותר לשתות חלב?

כל בר בי רב יודע שחלב של גמל אסור הוא. ומדוע? משום שהוא יוצא מהטמא, והמשנה אומרת במסכת בכורות (ה, ב) שהיוצא מן הטמא טמא והיוצא מן הטהור טהור. החלב המותר הוא חלב בקר וצאן. ולכאורה קשה, לדעת האומרים שחלב הוא דם שנעכר ונעשה חלב, א"כ נאסור חלב משום שדם אסור באכילה ובכרת הוא. ואף לאומרים שחלב איננו דם שנעכר, בכל זאת צריך לאוסרו משום אבר מהחי! על שאלה זאת עונה הגמ' שם (ו, ב) שמאחר שכתוב בתורה בשבחי ארץ ישראל "ארץ זבת חלב ודבש", אם חלב היה אסור התורה לא הייתה משבחת בו את הארץ. פסוק נוסף המובא בהקשר זה הוא האמור בישעיה (נה, ט): "לכו שברו ואכולו, ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב".

ב. תפקידו של המשגיח במחלבה

כשמגיע החלב מהמשק לחצר המחלבה הראשית, מביא עמו המוביל אישורים ותעודות שונות, תעודות משלוח וכדו', דברים הנוגעים למחלבה לצורך התשלום למשק ועוד. במחלבה לוקחים מכל משלוח מדגם למעבדה בכדי לבדוק את אחוזי השומן, החלבון וכו' וכן לבדוק אם לא הוסיפו מים לחלב, ובמקביל על משגיח הכשרות מוטלת החובה לבדוק ולוודא מה מקור החלב, שהחלב מותר בשתיה, שאינו חלב נכרים או חלב האסור משום שנחלב מבהמה שהיא טריפה.

ג. מדוע חלב נכרים אסור?

במס' עבודה זרה (לה, ב) מובא, שסיבת האיסור היא שמא עירב בו הגוי חלב טמא. אולם בירושלמי מובא, שהחשש הוא משום גילוי, שמא השאיר הנכרי את החלב מגולה ונחש הטיל בו ארס. כיום אין מקפידים על גילוי משום שאין הנחשים מצויים בינינו, כפי שנפסק בשו"ע יו"ד (סי' קטז סעיף

א), והטעם לאיסור חלב נכרים שמובא בשו"ע יו"ד (סי' קטו) הוא משום חשש תערובת. וביד אפרים (שם) כתב שחשש זה הוא שאלה דאורייתא, ואיננו רק גזירה דרבנן.

בספר דרכי חיים אות נ הביא שהגה"ק מצאנו זצוק"ל אמר, שקיבל מהרב הגאון מלייפניק ז"ל (חותנו בעל ה"ברוך טעם") איש מפי איש עד משה רבנו, שחלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו אין הטעם האמיתי לאיסורו שמא יערבו בו חלב טמא, אלא שטעם זה הוא הטעם שגילו לנו חכמים, אך יש טעם כמוס אחר מדוע חלב שחלבו גוי אסור.

בדרשות החתם סופר (דרוש לז' טבת, הספד על הגאון בעל יד דוד, עמ' פא) כתב: לבסוף יתפתו בני ישראל ויבלו זמנם בחכמת חיצונים, עד שסוף סוף יתערבו אוה"ע בזה עמנו, ויתחילו לדרוש באגדות של דופי לאמר: מ"ט נאסר חלב בהמה טמאה? משום שמוליד חולי וטמטום כך וכך עפ"י חכמת הטבע, וחכם גדול היה מרע"ה, אך א"כ טפשות היא לאסור חלב שחלבו נכרי ואין ישראל רואהו, וכיוצא באלו בכל המצוות. ולו חכמו ישכילו, כי יש בכל אלו טעמים אחרים גבוהים מעל גבוהים, ועל כל דבר ממונים מלאכים מטיבים ומריעים, ואז יבינו וישכילו כי כל גדרי חז"ל וגזרתם - יש להם שורש למעלה, אז ישימו מחסום לפניהם.

ד. איזה חלב ייחשב לחלב נכרים?

במשנה מס' עבודה זרה (לה, ב) שנינו: ואלו דברים של גויים אסורין ואין איסורן איסור הנאה, חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו. ובגמ' שואלים, מה החשש בחלב, אם משום שהנכרי יחליף חלב טהור בטמא הרי הדבר ניכר, שהטהור לבן והטמא ירוק. ואם משום שמא ערב בחלב הטהור חלב טמא, יעמידנו על ידי קיבה לגבינה ויווכח לראות אם חששו נכון, שהרי חלב טהור עומד (מתגבן) וחלב טמא אינו עומד. ומתרצת הגמ': אכן אם זה עומד לגבינה - נכון הדבר, אולם כאן מדובר שאותו אדם צריך את החלב למאכל.

ה. במקום שבוודאי אין בע"ח טמא

נחלקו דעותיהם של הראשונים, האם גם במקום שבוודאי אין מצויים בעלי חיים שאינם טהורים יש לחשוש שמא עירב החולב חלב שאינו טהור*. הפרי חדש (ס"ק ו) בסיום דבריו כתב: הכלל העולה, דבעיר שלא נמצא שם חלב טמא, או שהוא יותר ביוקר מחלב טהור, מותר לקנות מהגוי חלב שחלבו בלא ראיית ישראל כלל. וכן מצאתי המנהג פשוט פה אמשטרדאם, וכן נהגתי אני ג"כ, זולת קצת יחידים הנזהרים בזה. אבל בעיר שנמצא שם חלב טמא, אף שאין לאותו גוי שקונה ממנו דבר טמא בעדרו, מכל מקום צריך לראות קודם החליבה בכלי אולי הניח שם חלב טמא, וגם צריך לראות כל החליבה מתחילה ועד סוף, או ביוצא ונכנס, או בעומד שם בצד העדר, באופן שלא יוכל לילך למקום אחר להביא חלב טמא לערבו עם זה. הא לאו הכי אפילו בדיעבד אסור. ודלא כמור"ם בתורת חטאת וכו'.

ועי' בדרכי תשובה שהביא את דברי הפרי חדש ועוד הסוברים כמוהו, ולאחר מכן הביא בשם שיורי ברכה אות א שנותן פנים מסבירות לדברי הפרי חדש. ומכל מקום סיים: ולענין הלכה, במקום שאין המנהג פשוט להקל - יש להחמיר ודאי, וכן פשטה ההוראה בכל גלילות טורקיי"א וארץ הצבי. ובשם ספר מטה אשר העלה לדינא שכיון שרוב מנין ורוב בנין מקילין אין להחמיר מדינא, אך ממידת חסידות טוב להחמיר. ובשם ספר שבילי דוד כתב שאחר שהביא דברי הפרי חדש סיים

*עי' אנציקלופדיה תלמודית ערך חלב של גוי עמ' קעה.

'אבל אנו נגררים אחר הרמ"א'. והבית מאיר הביא דברי הפרי חדש, ותמה אם יש מקום ועיר בעולם שלא יהיה בנמצא דבר טמא, וממילא היתר זה כפיתא שנפל בבירא. ובספר מנחה בלולה הרבה להשיב ע"ד הפרי חדש, וכתב שאותן המקומות באשכנז שאינם נזהרים מחלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו בוודאי גדול עוונם מנשוא, והרבנים שלהם יתנו לעתיד את הדין וכו'. וכתב בשם תשובה מאהבה שאותן הסומכים עצמם על הפרי חדש להקל בזה טועים הם בשתי טעויות, חדא דבטלה דעתו נגד כל הפוסקים, ועוד הלא הפר"ח בעצמו התנה בתנאי כפול שלא יהיה מצוי חלב טמא כלל בכל העיר, וזה הוא דבר שאינו בגדר האפשר.

החכמת אדם (כלל סז סעיף א) מביא את תשובת נכד התשב"ץ (תשב"ץ ח"ד סי' לב) וספר כפתור ופרח, שהביאו בשם ספר העתים שאם אין בכל אותה מדינה דבר טמא - מותר לשתות חלב גוי. וסיים: ויש מחמירים. וכיון שכל גדולי ראשונים ואחרונים אין אחד שיזכיר היתר זה, ש"מ שכולם קבלו עליהם כיש מחמירים, וא"כ הוא אצלנו ככל איסורין שקבלנו עלינו לפסוק כפוסק אחד, ואסור לשנות. וז"ל או"ה (כלל מח דין ד): כל עיר ועיר חייבים לנהוג כדעת הגדול והרב המנהיג הראשון שהיה באותו מקום מתחילה וכו' כשאין ב"ד האחרון גדולים מהם בתורה ובמנין. עכ"ל. ולכן אין כאן מקום להקל כדברי הפרי חדש.

ו. במקום שחלב טמא יקר

לעיל ראינו, שלדעת הפרי חדש במקום שהחלב הטמא יותר יקר אין לחשוש לעירוב חלב טמא בחלב כשר. כדברים אלה סבור הפרי תואר, וז"ל (ס"ק ב): ולענין דינא, במקומותינו נראה דשרי לקנות מגוי חלב הגם שלא ראהו ישראל ולא עמד בצד עדרו, גם כשיש דבר טמא בעדרו, דהא חלב בהמה טמאה נמכר בדמים יקרים לשרים וגדודיהם, וכמעט שוה על אחד ארבע מהחלב של טהורה, ובוודאי דלא מערבי ליה. אבל דרך מתנה - אסור, דהגוי חפץ הוא לרצות אהובו למצוא חן בעיניו, ויבחר לתת לו דבר חשוב וכו'.

ובדרכי תשובה (ס"ק ז) הביא את הדברים, והוסיף שכן כתבו הרשב"ש ומהר"ש דוראן בתשובה שבסוף התשב"ץ, וכן הוא דעת הרב מהרד"ף בספר מזמור לדוד. אמנם בשו"ת זרע אברהם תמה על המקילין בזה וסומכין על שחלב טמא, כגון של גמלים, הוא ביוקר וחיביב אצלם יותר מחלב טהור, דאין לסמוך על זה, שלפעמים מצטרף ליה לנכרי לזווי ואין קונה ממנו, ומוכרו בערך החלב טהור. וכ"כ בעקרי הד"ט (חיו"ד סי' יב אות ו). ובספר קהל יאודה כתב שיש לחוש גם במקום שחלב טמא ביוקר, כי לא כל העיתים שווים, שבזמן ששכיח כאלו שלוקחים אותו לרפואה וכיוצא אז הוא ביוקר, אבל כשאין צריכין לרפואה וכיוצא ואין לו קונים, ומרויח הגוי מזיופו במה שמערבו בחלב טהור, יש ליקח עבורו עכ"פ כמו שמשלמין בעד חלב טהור, ע"כ אסור בכל מקום. וכ"כ בשו"ת חקקי לב (חיו"ד סי' לא) לדינא.

ז. איזה חלב ייחשב חלב ישראל?

במשנה מס' עבודה זרה (לט, ב) שנינו: ואלו מותרין באכילה, חלב שחלבו גוי וישראל רואהו. בגמ' מובאת ברייתא: יושב ישראל בצד עדרו של גוי וגוי חולב לו ומביאו לו ואינו חושש. בגמ' מנסים להבין את הדברים, איך מדובר: אם אין לו דבר טמא בעדרו - פשוט הדבר שהחלב מותר, ואם יש דבר טמא בעדרו - מדוע מותר? ולכן מסיקים, שכאן מדובר שיש לו דבר טמא בעדרו, אלא שהישראל היושב בצד עדרו של הגוי לא יראה את החליבה כשהוא יושב אלא רק אם יעמוד, והייתי חושב שמאחר וכשהוא יושב הוא לא רואה את החליבה נחשוש שמא יביא הנכרי חלב האסור

ויערב בחלב המותר, בא התנא להשמיענו שמכיון שהישראל במקום - מפחד הנכרי ולא יערב חלב טמא בטהור.

בעלי התוספות מקשים במקום, מדוע מביאים בגמ' את הברייתא שאף אם הישראל לא רואה את החליבה - החלב מותר; הרי במשנה למדנו 'וישראל רואהו', משמע שאם אינו רואהו כל הזמן - החלב אסור. ומתרצים, שאין הכוונה דווקא שיראהו, אלא שאם יכול לראותו - החלב מותר.

המרדכי כתב שיש מוכיחין מכאן דאם ברור לנו דאין בהמה טמאה בעדרו, דמותר ליקח חלב מאותו גוי אפי' אין ישראל רואהו. וטעות הוא בידם, דא"כ היה לו להקשות אם אין דבר טמא בעדרו למה לי ישראל יושב בצד עדרו ורואהו?! אלא כך הפירוש: אם אין דבר טמא בעדרו - פשיטא שביושב בצד עדרו מספיק הדבר, משום רבנו בנימין מקנטבוריא. וכן כתב ה"ר פרץ זצוק"ל בפסקיו, דאפילו אין דבר טמא בעדרו - יש להחמיר להיות הישראל שם בתחילת החליבה, פן יערב או ישים הגוי חלב טמא בכלי קודם שיבוא הישראל (כדי להרכין המדה).

להלכה נפסק בשו"ע יו"ד (סי' קטו סעיף א): חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו - אסור, שמא עירב בו חלב טמא. היה חולב בביתו וישראל יושב מבחוץ, אם ידוע שאין לו דבר טמא בעדרו - מותר, אפילו אין הישראל יכול לראותו בשעה שהוא חולב. היה לו דבר טמא בעדרו והישראל יושב מבחוץ כשהוא יושב, אם יכול לראותו כשהוא עומד - מותר, שירא שמא יעמוד ויראהו, והוא שידוע שחלב טמא אסור.

הרמ"א מוסיף לדברים אלה: ולכתחילה צריך להיות הישראל בתחילת החליבה, ויראה בכלי שלא יהיה בכלי שחולבין בו דבר טמא. ונהגו להחמיר שלא יחלוב בכלי שדרכו של גוי לחלוב בו שמא נשאר בו צחצוחי חלב של גוי. מיהו בדיעבד אין לחוש לכל זה וכו'. ואפילו ישראל קטן או קטנה מועילים, דהגוי מרתת לפניהם.

ח. השגחה ומשגיחים; מעמדו של משגיח "יוצא ונכנס"

על אף שאמרנו לעיל שצריך שיהיה ישראל בשעת החליבה, בכל זאת הסכימו הפוסקים שאם יש שם ישראל שיוצא ונכנס - מועיל הדבר. כך כתבו הפרישה (ס"ק ג) והש"ך (ס"ק ד). והט"ז (ס"ק ג) טוען שיוצא ונכנס עדיף על יושב מבחוץ בשעה שיש לו דבר טמא בעדרו.

לסיכום, אם נרצה שהחלב שאנו שותים יהיה 'מהדרין' לכתחילה, עלינו להקפיד שישראל יראה את תחילת החליבה, וקודם לכן נבדוק שהנכרי לא השאיר חלב טמא בכלי, אף במקום שאין לו בעדרו בהמות טמאות. לאחר מכן צריך המשגיח שיהיה נוכח בשעת החליבה, ואף יוצא ונכנס בשעת החליבה מספיק.

ט. מצלמות כחלק ממערך ההשגחה

בעקבות כל הבעיות הועלתה לפני מספר שנים הצעה להתקין מצלמות ברפתות, שיצלמו ויתעדו את כל הנעשה ברפתות. מצלמות אלה תעקובנה אחר כל הנעשה שם, דבר שיועיל בשאלת חלב נכרים, ובנוסף לכך גם לחליבת שבת, שנוכל לדעת בוודאות שנכרי חלב את הפרות ולא יהודי. היו שטענו שהדבר יגרור אחריו קולות ופרצות שונות, לדוגמה טענת ארגון ה-OU בארה"ב שרבנות מסויימת באירופה הקישה את נושא המצלמות לרובוטים, והחליטה לחלוב על ידי רובוטים ללא השגחה, בטענה שאין זה חליבת נכרים ואפשר לעקוב אחרי החליבה.

טענות אלה, ועוד רבות, הובאו בפני פוסקי דורנו, והם שהתירו לסמוך על המצלמות. אמנם הגר"ש

וואזנר הוסיף הסתייגות מסויימת, שלא יסמכו על המצלמות בלבד, אלא יהיו גם ביקורים של משגיחים במקום. וז"ל במכתבו המתיר:

"הריני לאשר, כי ועדת מהדרין תנובה הציעו לפני את שאלתם בעניין השימוש במצלמות להשגחה על דירים של ערבים, כהשגחה המועילה על פי דין לעניין השגחה על חלב שנחלב ע"י נכרים. ולאחר שעיינתי בדברים, ובאופן הפיקוח שנעשה בעזרת המצלמות (שמצלמים את תחילת כל החליבות מהלכן וביניהן באופן שהגוי בעל הדיר אינו יודע מתי מצלמים, ומקפידים לבדוק הצילומים מדי יום ביומו כולל מוצ"ש על מה שהיה בשבת, והצילום נעשה הן על החליבה והן על מיכל החלב), הסכמתי לזה בצירוף דין שמהני יוצא ונכנס, כי ניתן לסמוך על הראייה באמצעות המצלמות לעניין השגחה שייחשב כחלב ישראל למהדרין. רק התניתי שלא יסמכו רק על המצלמות, אלא שיבקרו גם מפעם לפעם בדירים הללו, וקבענו עשרים פעם יוצא ונכנס לכה"פ. וכן קיבלו לעשות לבקר כעשרים פעם בשנה, והשאר לסמוך על הראייה באמצעות המצלמות".

למעשה: כדי ליצור מצב שהחלב של היום יוכל לענות על דרישות המהדרין הגבוהות, ובהתחשב עם המגבלות שהוזכרו לעיל, נזדקק לשימוש במצלמות. אך באם נרצה לסמוך על המצלמות, ושהחלב יהיה בתקן של מהדרין הנדרש, נצטרך להתקין את המצלמות במקום שנוכל לראות את תחילת החליבה, ונביט אל תוך הכלי לראות שהכלי ריק ואין בו חלב. כמו כן עלינו להיות בטוחים שאין בהמה טמאה באותו מקום, והמצלמות יצלמו את כל הפרות הנחלבות. בנוסף לכך נראה את מהלך החליבה. ועל הכל יהיה משגיח, שמפעם לפעם, לא בזמנים קבועים, יבוא לבקר אישית לראות מקרוב את הנעשה בשעת החליבה.